

Szumiło, Romuald

Księgarstwo województwa olsztyńskiego w latach 1945-1949

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2-4, 399-421

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Romuald Szumilto

KSIĘGARSTWO WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO W LATACH 1945—1949

Niniejszy artykuł ma na celu omówienie wybranych zagadnień rozwoju księgarstwa na terenie województwa olsztyńskiego w latach 1945—1949. Opracowano go na podstawie dokumentów znajdujących się w posiadaniu osób prywatnych, ustnych i pisemnych relacji byłych organizatorów, a także obecnych pracowników księgarstwa, ich akt osobowych oraz prasy regionalnej (przede wszystkim za lata 1945—1949) i fachowej „Księgarza”, „Pracy Księgarskiej” (później: „Biuletyn Księgarstwa Spółdzielczego”) wydawanej przez Centralę Spółdzielni Wydawniczych i Księgarskich.

Kwerenda w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie i Archiwum Stowarzyszenia Księgarzy Polskich w Warszawie nie dała pozytywnych rezultatów, co wpłynęło na ograniczenie zakresu opracowania.

Jako cezurę czasową przyjęto rok 1949, wówczas bowiem zostały podjęte decyzje, w zasadniczy sposób wpływające na rozwój i funkcjonowanie księgarstwa. 1 stycznia 1950 roku powstała państwowa organizacja księgarstwa „Dom Książki” (pełna nazwa: Centrala Obrotu Księgarskiego „Dom Książki”).

Temat podjęty w przedstawionym artykule nie został dotąd szerzej opracowany, aczkolwiek niektóre jego wycinki były przedmiotem publikacji.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA KSIĘGARSTWA NA TERENIE KRAJU W LATACH 1945—1949

Organizatorem księgarstwa w latach 1945—1949 była przede wszystkim spółdzielczość. Już w lipcu 1944 roku, w Ojcowie, odbyła się konspiracyjna kurso-konferencja i narada kierowniczego aktywu księgarstwa spółdzielczego w ówczesnym Generalnym Gubernatorstwie, a przedmiotem obrad były zagadnienia rozwoju organizacyjnego i kierunki działalności księgarń spółdzielczych po odzyskaniu niepodległości¹.

Program przedstawiony w Ojcowie stał się wytyczną rozwoju księgarstwa spółdzielczego w pierwszych latach powojennych. Po wyzwoleniu nastąpiła reorganizacja spółdzielczości, przede wszystkim instytucji centralnych. Nastąpił rozdział między działalnością rewizyjno-instrukcyjną i organizacyjną a gospodarczą związków spółdzielni; powołano do życia jeden dla wszystkich Związek Rewizyjny Spółdzielni Rzeczypospolitej Polskiej, który nadzorował spółdzielnie wszelkiego typu. W ten sposób związek „Społem” pozostał centralą gospodarczą spółdzielczości spożywców. Nadzór organizacyjno-rewizyjny

¹ S. Malawski, *Pięć lat księgarstwa spółdzielczego w PRL. Wybrane fragmenty pamiętnika*, Księgarz, 1978, nr 3, s. 24.

nad spółdzielniami księgarskimi i wydawniczymi przypadł zaś Związkowi Rewizyjnemu.

Istotnym przewodnikiem organizującego się księgarstwa spółdzielczego był „Statut księgarni spółdzielczej”, wydany w czerwcu 1946². Nakreślał on cele i zadania oraz strukturę organizacyjną na podstawie ustawy o spółdzielniach z 29 października 1920 roku. M.in. mówił on: „Spółdzielnia zawiązuje się w celu zaspokajania wspólnymi siłami materialnych i kulturalnych potrzeb swoich członków. Spółdzielnia będzie organizować i prowadzić wszelkiego rodzaju zakłady gospodarcze dla dostarczenia zorganizowanym członkom wszelkich artykułów potrzeb kulturalnych, a przede wszystkim książek i innych wydawnictw oraz podejmować działalność społeczno-kulturalną”.

W innych paragrafach podawano, że spółdzielnie będą kupować na własny rachunek, brać w komis, przerabiać oraz wytwarzać i odsprzedawać swoim członkom artykuły asortymentu księgarskiego, piśmiennego i papierniczego, prowadzić antykwiariaty, agentury, wypożyczalnie, kioski księgarskie, sprzedawać czasopism, a także wszelkiego rodzaju działalność kulturalno-oświatową i propagandową związaną z działalnością spółdzielni.

Dla księgarni spółdzielczych statut przewidywał również nazwy, które zazwyczaj były krótkie, zrozumiałe i symbolizujące cele i zadania spółdzielni np. „Kultura”, „Postęp”, „Oświata” itp. Władzę spółdzielni stanowiło walne zgromadzenie, rada nadzorcza i zarząd, który był organem kierowniczym i wykonawczym spółdzielni.

Spółdzielnie księgarskie oraz okręgowe Związki Rewizyjne Spółdzielni RP (które miały inspirować zakładanie w terenie nowych spółdzielni) miały także odpowiednią instrukcję organizacyjną, omawiającą m.in. cele, zadania i teren działalności: „— Księgarnia spółdzielcza ma na celu dostarczanie zorganizowanym członkom, masom pracującym wsi i miast wszelkich artykułów potrzeb kulturalnych, a przede wszystkim książek i innych wydawnictw, a następnie artykułów piśmiennych, papierniczych, szkolnych, biurowych, bibliotecznych, świetlicowych, teatralnych, muzycznych itp.”³.

Tak więc, utworzona sieć księgarń spółdzielczych pracujących według jednolitych zasad i metod utworzyła system rozprowadzania, „od góry” instruuwany i rewidowany przez Związek Rewizyjny Spółdzielni RP, a „od dołu” kontrolowany przez użytkownika — członka.

W początkach roku 1945 wśród spółdzielni wydawniczych było trzech potentatów: Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa „Czytelnik”, kierowana przez Jerzego Borejsz⁴, Spółdzielnia Wydawnicza „Książka” oraz Spółdzielnia Wydawnicza „Wiedza” (spółdzielnie „Książka” i „Wiedza” zostały połączone 15 grudnia 1948 r.), które w przeciwieństwie do małych spółdzielni forsowały rozbudowę centralnie sterowanej sieci księgarń. Do rad nadzorczych tych spółdzielni powoływano znane osobistości (np. członkiem rady nadzorczej Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik” w latach 1944—1949 był Bolesław Bierut). Ich księgarnie działały na zasadach samodzielności gospodarczej i finansowej. Kierownicy decydowali o zaopatrzeniu, zaciągali kredyty w bankach, prowadzili samodzielną księgowość, sporządzali bilanse, a wypracowane zyski przekazywali swoim centralom⁵.

² Ibidem, s. 25.

³ S. Małowski, *Księgarnie spółdzielcze. Instrukcja dla organizatorów*, Łódź 1945, s. 4.

⁴ Jerzy Borejsza (1905—1952) — wydawca, publicysta, działacz kulturalny i partyjny, założyciel i prezes Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik”.

⁵ Relacja pisemna Władysława Juraka z 27 I 1978 r. (w posiadaniu autora).

Księgarstwo państwowe w kraju, a także w Warmii i Mazurach, reprezentowała jedynie sieć delegatur Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych (dalej PZWS) (obliczona na sprzedaż podręczników hurtem) i niewielka liczba ich księgarń utworzonych w 1945 roku przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania. Naczelnym zadaniem tych placówek było zaopatrywanie dzieci i młodzieży w podręczniki szkolne i pomoce dydaktyczne.

Poza wymienionymi powyżej księgarniami spółdzielczymi i państwowymi, funkcjonowały również w latach powojennych księgarnie prywatne, które jednak pod względem gospodarczym były różnicowane i nie zawsze w pełni potrafiły sprostać zadaniom, jakie stawiało przed nimi społeczeństwo.

Większość powstałych księgarń była zarejestrowana w Związku Księgarzy Polskich, co dawało im przywilej zakupu w hurtowniach z rabatem. Wysokość rabatów kształtowała się od 10—33% zależnie od rodzaju zakupowanych wydawnictw i ich źródeł nabycia. Księgarnie spółdzielcze i prywatne zaopatrywały się przede wszystkim w księgarskim oddziale „Spółem”, który był pierwszym po wojnie przedsiębiorstwem czysto hurtowym zaopatrującym w książki. Otrzymywały tam one 15% rabatu, natomiast księgarniom „Czytelnika”, „Wiedzy”, „Książki” — udzielano rabatu w granicach 15%—25% przy zakupie wydawnictw obcych i 33% przy wydawnictwach własnych.

Przy zakupach w prywatnych firmach wydawniczych, takich jak Eugeniusz Kunthan, Gebethner i Wolff, Trzaska, Evert i Michalski, księgarnie otrzymywały bezpłatnie tzw. trzynastki (za dwanaście zakupionych egzemplarzy jednego tytułu księgarnia otrzymywała egzemplarz bezpłatny, do dyspozycji kierownika księgarni)⁶.

Wojewódzkie delegatury PZWS, przy sprzedaży podręczników szkołom bądź księgarniom spółdzielczym, udzielały rabatu w wysokości 10%⁷. Również członkowie księgarń „Czytelnika” otrzymywali 10% rabatu przy zakupie wydawnictw i pierwszeństwo w nabywaniu nowości, pracownicy natomiast: otrzymywali pełny rabat hurtowy przy zakupie wydawnictw własnych i 10% od wydawnictw obcych⁸.

ROZWÓJ SIECI KSIĘGARNI W WOJEWÓDZTWIE OLSZTYŃSKIM

Przedstawiona w zarysie struktura organizacyjna księgarstwa w latach 1945—1949 znalazła odbicie również w województwie olsztyńskim. Działały tu księgarnie spółdzielcze, „Czytelnika”, „Wiedzy”, „Książki”, Delegatura PZWS z niedużym punktem sprzedaży detalicznej oraz księgarnie prywatne.

Z inicjatywy działaczy ludowych na czele z Władysławem Wachem, Bohdanem Wilamowskim i Hieronimem Skurpskim utworzono w Olsztynie, 11 września 1945 roku, Spółdzielnię Wydawniczą „Zagon”, należąca do Centrali Spółdzielni Wydawniczych i Księgarskich. Nie posiadała ona własnej księgarni, zajmowała się tylko wydawaniem m.in. przewodników, informatorów, broszur⁹.

W wyniku starań i zabiegów nauczycieli powstała w Olsztynie, we wrześ-

⁶ Ibidem.

⁷ Życie Olsztyńskie, 1947, nr 122.

⁸ Relacja pisemna W. Juraka.

⁹ W. Wach, *Spółdzielnia Wydawnicza «Zagon» (1945—1949)*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej KMW), 1974, nr 3, s. 314.

niu 1945 roku, pierwsza w województwie spółdzielnia „Książnica Mazurska”, z siedzibą zarządu i z księgarnią przy ulicy Zientarówny 2 (obecnie Lanca 2). Z biegiem lat rozbudowywała się i w końcu roku 1949 miała 11 placówek¹⁰. Osiem z nich znajdowało się w mieście Olsztynie. Wymienioną już księgarnią nr 1 (przy obecnej ulicy Lanca 2) kierował Franciszek Sajdak, księgarnię nr 2 (przy ulicy Grunwaldzkiej) prowadziła Elżbieta Grem, punkt księgarsko-papierniczy w Hali Targowej — Norma Rutkowska, księgarnie: nr 3 (przy ulicy Jagiellońskiej) — Helena Zapaśnik, nr 4 (przy ulicy Kółtąja) — Józefa Poniatowska, nr 5 (przy ulicy Partyzantów) — Pelagia Stramkowska — pracownica przedwojennej oficyny Pieniężnych, nr 6 (przy ulicy 1-go Maja) i nr 7 (przy ulicy Wyzwolenia) — Maria Bauhrowicz. Trzy pozostałe placówki księgarskie znajdowały się w Barczewie, Dobrym Mieście i w Olsztynku¹¹.

Twórcami „Książnicy” byli ludzie przybyli tu z innych terenów kraju: Franciszek Sajdak, Władysław Zapaśnik i Aleksander Brückner, który był prezesem zarządu „Książnicy” od połowy 1946 roku¹².

Równoległe z „Książnicą olsztyńską, w październiku 1945 roku, powstała druga spółdzielnia „Książnica Mazurska” w Ostródzie. W zarządzie jej zasiadali: Jan Steinbart, Zofia Korczyńska, Stanisław Chwatow, a pierwszym kierownikiem księgarni mieszczącej się na ulicy Stapińskiego 5 była Helena Borkowska. Po wchłonięciu przez spółdzielnię prywatnej księgarni Józefa Poszewieckiego, objął on, 15 lutego 1948 roku, kierownictwo tej placówki, a jego pierwszym pracownikiem był Zygmunt Fleszar¹³.

Od roku 1946 datuje się rozwój sieci księgarń spółdzielczych prowadzonych przez organizacje nauczycielskie i działaczy spółdzielczych prawie we wszystkich miastach powiatowych województwa. W marcu 1946 roku powstała księgarnia spółdzielcza „Wajdelota” w Pasłęku, organizowana przez Edwarda Bienkowskiego, Stanisława Tuńskiego i Teodora Jamona, a prowadzona przez Wincentego Krasnopolskiego¹⁴. W Szczytnie, 30 października 1947 roku, rozpoczęła działalność księgarnia spółdzielcza „Jurand” przy ulicy Odrodzenia 35, w zarządzie której pracowali Romuald Kozikowski, Gustaw Nossakowski, a jej szefem był Witold Świdorski¹⁵. Jedną z prężniejszych spółdzielni Okręgu Mazurskiego była również Spółdzielnia Księgarska Nauczycielska w Kętrzynie, założona w kwietniu 1946 roku. Prezesem spółdzielni był Walenty Puchalski — główny organizator, Waclaw Pieńkowski — sekretarz i księgowy, Stefania Biedrzycka — skarbnik i Julian Krupski — kierownik handlowy. Spółdzielnia ta miała cztery placówki księgarskie. Dwie z nich znajdowały się w Kętrzynie. W księgarni przy ulicy Powstańców Warszawy pracowały Zofia Bahatkiwicz (kierowniczką), Janina Spurek i Janina Czyrkowska. Księgarnię przy ulicy Sikorskiego prowadziła Irena Rożnowska, mając do współpracy Helenę Sokołowską. Kętrzyńska spółdzielnia miała również placówkę w Korszach przy ulicy Mickiewicza, prowadzoną przez Marię Czerwińską i w Reszlu —

10 Życie Olsztyńskie, 1947, nr 237.

11 R. Drodowski, *Z dziejów księgarstwa na Warmii i Mazurach*, Księgarz, 1988, nr 1, ss. 52—54; W. Jurak, *Księgarstwo na Warmii i Mazurach w okresie 25-lecia PRL*, Księgarz, 1970, nr 3, ss. 38—40; Relacja Pelagii Strambowskiej z 15 IV 1979 r.

12 Relacja pisemna Władysława Zapaśnika z 20 XI 1978 r. (w posiadaniu autora).

13 Relacja pisemna Zygmunta Fleszara z dnia 30 I 1979 r. (w posiadaniu autora).

14 *Sesja naukowa w Olsztynie poświęcona 600-leciu polskiego księgarstwa*, KMW, 1964, nr 3, s. 403.

15 Księga protokółów zebrań zarządu Spółdzielni Księgarskiej „Jurand” w Szczytnie

przez Irenę Szemelfeinik. Spółdzielnia ta dysponowała również introligatornią i czytelnią¹⁶.

W pięcioleciu 1945—1949 na terenie województwa olsztyńskiego powstały ponadto księgarnie spółdzielcze:

— „Oświata”, w Bartoszycach, przy Placu Zjednoczenia 40, kierowana przez Otto Puchalskiego;

— „Nauczycielska” w Biskupcu przy Placu Wolności;

— „Oświata”, w Biskupcu, ul. Pionierów 24, kierowana przez Annę Weismann (wymienione powyżej księgarnie „Nauczycielska” i księgarnia „Oświata” uległy połączeniu w 1949 r.);

— w Braniewie, ul. Kościuszki 80;

— „Nauczycielska” w Działdowie, ul. Rynek 6, prowadzona przez Kunast-Robaczewską;

— „Oświata”, w Giżycku, ul. Warszawska 13, kierownik — Bolesław Sierosławski;

— w Iławie, kierownik — Józef Mierosławski;

— „Promień”, w Mrągowie, ul. Armii Czerwonej 12, kierowana przez Jana Siwickiego;

— „Oświata”, w Morągu, ul. 1-go Maja, prowadzona przez Wandę Obojską;

— „Ognisko”, w Nowym Mieście Lubawskim, ul. 19-go Stycznia, kierownik — Joanna Kotecka;

— w Orniecie prowadzona przez Stanisława Predkiela;

— w Prabutach;

— nauczycielka, „Oświata”, w Piszcu, mieszcząca się przy ul. Rynek 8, a prowadzona przez Henryka Stefaniaka;

— w Suszu, ul. Kolejowa 2, kierowana przez Albina Łojewskiego;

— „Ludowa” w Lidzbarku Warmińskim, mieszcząca się przy ul. Długiej 17;

— „Warmia”, w Lidzbarku Warmińskim, ul. Gen. Roli-Zymierskiego (obecnie Plac Konstytucji), prowadzona przez J. Żołobowskiego (kierownik handlowy — Ignacy Juchnowski);

— „Wiedza”, w Węgorzewie, ul. Pionierów 12, kierowana przez Ryszarda Lenczewskiego¹⁷.

Rozbudowaną sieć księgarstwa spółdzielczego uzupełniały:

— Wojewódzka Delegatura Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych w Olsztynie, otwarta 1 lipca 1946 roku przy ulicy Kętrzyńskiego (mieściła się w siedzibie Kuratorium Okręgu Szkolnego, a po roku przeniesiona została do nowo wybudowanego lokalu przy ul. Mickiewicza 9 — obecnie sklep „Mody Polskiej”). Delegatura ta została powołana przede wszystkim do sprzedaży hurtowej podręczników księgarniom innych typów w mieście i w województwie, choć na marginesie swojej działalności PZWS prowadził również sprzedaż detaliczną, w swoim niewielkim punkcie przy ul. Mickiewicza 9;

— Księgarnia Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik” w Olsztynie przy Placu Wolności 2/3 (obecnie księgarnia nr 2 Państwowego Przedsiębiorstwa „Dom Książki”);

— Księgarnia Spółdzielni Wydawniczej „Książka” w Olsztynie przy ulicy

¹⁶ Księga protokołów zebrań zarządu Księgarni Spółdzielczych w Kętrzynie.

¹⁷ *Spis księgarń oraz wypożyczalni książek zarejestrowanych w Związku Księgarzy Polskich*, Warszawa 1948; Relacja pisemna W. Juraka; *Zycie Olsztyńskie*, 1947, nr 37.

Stalina 15 (obecnie ul. Dąbrowszczaków, sklep odzieżowy „Adam”), powstała w 1946 roku;

— Księgarnia Spółdzielni Wydawniczej „Wiedza” przy Placu Wolności 2/3 (obecnie księgarnia nr 2)¹⁸.

Powstały również, jak już nadmieniono, księgarnie prywatne. W Olsztynie były to: księgarnia „Ateneum” przy ulicy Pieniężnego 12, założona 1 sierpnia 1948 roku, a prowadzona przez Apolonię Jasutowicz (istniała do 31 sierpnia 1949 r.); druga, założona w 1945 roku przez Stanisława i Franciszka Zielińskich, przy ulicy Rynek 24 (istniała do 1 lipca 1949 r.); trzecia, Bronisławy Szczepańskiej przy ul. Krzywej 24. W województwie działały księgarnie: Józefa Kaczyńskiego w Lubawie, ul. Zamkowa 19; Marii Kraśnickiej w Nidzicy, ul. Warszawska 1; Józefa Poszewieckiego w Ostródzie, ul. Reymonta 6; Wiktorii Zaońskiej w Szczytnie, ul. Stalina 36, założona 15 września 1945 roku, a odkupiona 30 października 1947 roku przez spółdzielnię księgarską; Janiny Meyszutowicz w Reszlu, ul. Stalina 16¹⁹.

W Olsztynie, 4 października 1947 roku przy ulicy Św. Barbary 1, otwarto Warmińską Księgarnię Diecezjalną podległą Kurii Biskupiej. Pracownikiem jej była Erika Leszczewicz. „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne” podały wówczas wiadomość o powołaniu tej placówki: „— pragniemy bowiem, aby ta instytucja stała się ośrodkiem zaspokojenia naszych własnych potrzeb dobrej książki religijnej, zwłaszcza takiej, która w naszej pracy duszpasterskiej staje się niekiedy konieczna. Ale nie tylko nam, również tym wszystkim, którzy odczuwają głód dobrej książki pragniemy przyjąć z pomocą”²⁰.

Liczba różnego typu księgarni powstałych w latach 1945—1949 w województwie olsztyńskim nie odbiegała zasadniczo od liczby uruchomionych w innych województwach, pomijając duże i o bogatych tradycjach: warszawskie, krakowskie, łódzkie, gdańskie itp., gdzie działały liczne księgarnie prywatne, szczególnie w miastach wojewódzkich, a także firmy wydawnicze z własnymi punktami sprzedaży.

Mimo jednak stosunkowo dobrze rozwiniętej sieci księgarni w Olsztyńskim, książka stanowiła często margines asortymentu, przeważająca jej częścią były artykuły piśmiennicze. Poza tym niewystarczająca powierzchnia użytkowa księgarni oraz brak powierzchni magazynowej utrudniały prawidłowe rozprowadzanie i upowszechnianie książki.

KADRA KSIĘGARNI

Podobnie jak w całym kraju, tak i w województwie olsztyńskim, pierwsze księgarnie zakładali przede wszystkim nauczyciele, działacze oświatowi i kulturalni oraz księgarze pracujący w tym zawodzie przed wojną. Nierzadko sami stawali za ladą księgarską, najczęściej jednak pozostawali w zarządzie, w radzie nadzorczej spółdzielni.

¹⁸ *Spis księgarń*; W. Jurak, *Księgarstwo na Warmii*, *Wiadomości Mazurskie*, 1947, nr 122; Relacja ustna Ireny Grabowskiej z 15 XII 1978 (w posiadaniu autora).

¹⁹ *Spis księgarń*; J. Kaczyński. *Strzępy księgarskich wspomnień*, *Księgarz*, 1974, nr 2/3, ss. 70—72; Odpis życiorysu Stanisława Zielińskiego nadesłany przez PP „Dom Książki” w Opolu, maszynopis (w posiadaniu autora); Zaświadczenie Aleksandra Brücknera wydane na żądanie Apolonii Jasutowicz, z 25 X 1959 (w posiadaniu autora); Księga protokółów zebrań zarządu Spółdzielni Księgarskiej „Jurand” w Szczytnie.

²⁰ *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne*, 1947, nr 5, ss. 27—28.

Władysław Zapaśnik, matematyk, który do Olsztyna przyjechał 28 maja 1945 roku ze Świecian (Wileńszczyzna), stał się jednym z organizatorów „Książnicy Mazurskiej”. We wrześniu 1945 roku był członkiem Rady Nadzorczej tej spółdzielni. Pracując w szkole średniej dodatkowo zajmował się planowaniem rozwoju spółdzielni. W momencie powstania Państwowego Przedsiębiorstwa „Dom Książki” przeszedł tam na etat planisty. Na tym stanowisku, a następnie w finansach pracował do 1957 roku. W księgarstwie znalazła również swoje miejsce jego bratowa, Helena Zapaśnik, która prowadziła księgarnię „Książnicy Mazurskiej” przy ulicy Okrzei²¹.

W 1946 roku dyrektorem „Książnicy Mazurskiej” został Aleksander Brückner (30 IX 1895 — 8 IX 1967), który wówczas przyjechał do Olsztyna z Bydgoszczy. Z wykształcenia filolog i pedagog, pracował w tym zawodzie do wybuchu drugiej wojny światowej. W latach 1920—1937 był nauczycielem języka polskiego i propedeutyki filozofii w Państwowym Gimnazjum Humanistycznym w Bydgoszczy, gdzie równocześnie prowadził bibliotekę uczniowską i nauczycielską. Podczas pobytu w Bydgoszczy, poza pracą zawodową, uczestniczył w wielu akcjach społecznych i imprezach oświatowych, m.in. w tworzeniu szkół społecznych i kursów dla dorosłych, warsztatów dla bezrobotnej młodzieży, działał czynnie w Towarzystwie Miłośników Języka Polskiego. Na propozycję Związku Polskich Towarzystw Szkolnych w Berlinie, Aleksander Brückner przeniósł się, 1 października 1937 roku, do gimnazjum polskiego w Bytomiu, po miesiącu zaś do polskiego gimnazjum w Kwidzynie. 25 sierpnia 1939 roku został wraz z całym gronem nauczycielskim i uczniami aresztowany przez gestapo i wywieziony do obozu w Tapiu.

Po zakończeniu wojny organizował szkolnictwo polskie i akcję wydawniczą w Lubecie. 1 listopada 1945 roku wrócił do kraju i podjął pracę w I Gimnazjum Męskim w Bydgoszczy²². Rok później, a dokładnie 1 lutego 1946 roku, został przeniesiony do kuratorium szkolnego w Olsztynie. Tutaj, ucząc w liceum, jednocześnie organizował akcję ratowania księgozbiorów i druków mazurskich oraz prowadził kursy mazuroznawcze dla nauczycieli. Jak już wspomniano, został także prezesem zarządu „Książnicy Mazurskiej”. Spółdzielni ta, jemu a także jego najbliższemu współpracownikom, zawdzięczała szybki rozwój. Brückner przychodził także z pomocą organizacyjną i fachową księgarniom spółdzielczym powstającym w powiatach. W olsztyńskiej księgarni „Książnicy”, przy ulicy Lanca 2, wydzielony był dział książki antykwarycznej, o który z dużym pietyzmem dbał właśnie Aleksander Brückner. Starał się uchronić przed zniszczeniem i zaginięciem przedwojenne książki polskie, jak równie druki niemieckie²³. 1 lipca 1946 roku, Aleksander Brückner objął jako kierownik Delegaturę Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych w Olsztynie, a po przekształceniu jej w Oddział, został jego dyrektorem. Na tym stanowisku skutecznie usprawnił zaopatrzenie szkół województwa w podręczniki i pomoce naukowe. We wszystko co robił, wkładał ogrom pracy, energii i wysiłku. Potrafił, pomimo dużych trudności, doprowadzić do zbudowania specjalnych magazynów na książki, budynku dla oddziału PZWS, mieszkań dla pracowników, zorganizował dobrze działający transport samochodowy. W księgarniach, po dodatkowym przeszkoleniu w języku polskim,

²¹ Relacja pisemna W. Zapaśnika.

²² Akta personalne A. Brücknera nadesłane przez PP „Dom Książki” w Opolu (w posiadaniu autora).

²³ Relacja pisemna Alfonsa Anielskiego z 9 III 1979 (w posiadaniu autora).

zatrudniał wielu autochtonów, szczególnie kobiety. W zespołach świetnie kierowanych przez Brücknera, ludzie ci aklimatyzowali się dość szybko wiążąc się z księgarstwem na stałe ²⁴.

Kiedy 1 stycznia 1950 roku powołano do życia Państwowe Przedsiębiorstwo „Dom Książki”, które przejęło w Olsztyńskim wszystkie spółdzielcze księgarnie i oddział PZWS, Aleksander Brückner wszedł do zespołu organizującego nową placówkę i został jej dyrektorem.

W maju 1951 roku Aleksander Brückner został delegowany do Opola na stanowisko naczelnego dyrektora ekspozytury „Domu Książki”. Wraz z nim opuszcili Olsztyn dwaj świetni księgarze: Stanisław Zieliński i Franciszek Sajdak.

W latach 1954—1965 Aleksander Brückner prowadził antykwarjat w Krakowie. Na emeryturę odszedł w 1965 roku, ale, mimo choroby, by nie utracić kontaktu z książką pracował jeszcze na pół etatu w tymże antykwarjacie jako bibliograf. Za zasługi i ogromny wkład pracy wniesiony w rozwój księgarstwa, odznaczony był dwukrotnie Złotym Krzyżem Zasługi i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1949, 1952). 20 listopada 1963 roku, Prezes Rady Ministrów przyznał również Aleksandrowi Brücknerowi rentę specjalną dla zasłużonych ²⁵.

Jednym z bliskich współpracowników Brücknera w „Książnicy Mazurskiej” a później organizatorem „Domu Książki” w Olsztynie był Franciszek Sajdak. Z zawodu również nauczyciel, jednocześnie interesował się problemami księgarskimi i bibliotecznymi. W księgarni olsztyńskiej „Książnicy Mazurskiej” był kierownikiem handlowym. Wraz z Brücknerem w 1951 roku wyjechał do Opola, gdzie w tamtejszym „Domu Książki” pracował na stanowisku kierownika działu obrotu księgarskiego. Następnie przebywał w Raciborzu, gdzie był kierownikiem jednej z księgarń. Zmarł w roku 1954 ²⁶.

Innym nauczycielem, który po wojnie rzucił szkołę dla księgarstwa, był Władysław Jurak (ur. 30 III 1908 w Leoninie, pow. puławski). Przed wojną uczył w szkołach powszechnych Nałęczowa i Garbowa. W czasie wojny jako komendant Batalionów Chłopskich w placówce gminnej, w obwodzie 1 — Puławy, prowadził działalność konspiracyjną. Po wyzwoleniu Lublina wstąpił do 1 Armii Wojska Polskiego, z którą przeszedł cały szlak bojowy. Po zakończeniu wojny rozpoczął nauczanie w wieczorowej szkole powszechnej dla dorosłych (Lublin), a w godzinach przedpołudniowych podjął pracę jako buchalter w lubelskiej księgarni „Czytelnika”. 1 sierpnia 1948 roku, po trzymiesięcznym stażu w różnych księgarniach „Czytelnika”, został mianowany kierownikiem księgarni Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik” w Olsztynie. Od 1950 roku pracował w „Domu Książki”, najpierw na stanowisku kierownika działu sprzedaży, a od roku 1951 aż do emerytury (31 XII 1973) jako kierownik działu księgarskiego Państwowego Przedsiębiorstwa „Dom Książki”. Poza pracą zawodową oddawał się pracy społecznej w Stowarzyszeniu Księgarzy Polskich, przekazywał swoje wiadomości młodym, stawiającym pierwsze kroki w zawodzie księgarskim. Za działalność

²⁴ Informacje i relacje pisemne: A. Jasutowicz, W. Juraka i W. Zapaśnika z Olsztyna, (w posiadaniu autora).

²⁵ *Księgarstwo w XXV-leciu wyzwolonej Opolszczyzny*, Opole 1970, s. 30; T. Oracki, *Twórcy i działacze kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945—1970. Materiały biograficzne*, Olsztyn 1975, s. 34; K. Tajber, *Aleksander Brückner. Wspomnienia pośmiertne*, Księgarz, 1967, nr 4, s. 74.

²⁶ *Księgarstwo w XXV-leciu*, s. 131.

w czasie wojny a także w zawodzie księgarskim otrzymał: Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Medal Zwycięstwa i Wolności, Medal za udział w walkach o Berlin, Krzyż Partyzancki, Odznakę Grunwaldzką, złote odznaki: Zasłużonego Działacza Kultury, Wzorowego Księgarza, Medal za Warszawę, Odrę i Nysę, Krzyż Walecznych, Medal XXX-lecia PRL²⁷.

Byli także księgarze przedwojenni. Jednym z nich był Stanisław Zieliński, który w „służbie książki” spędził 45 lat.

Urodził się (15 XII 1892) w Borkach w woj. tarnopolskim. Po ukończeniu trzech klas gimnazjum klasycznego w Tarnopolu, rozpoczął w tym mieście praktykę księgarską u Alfreda Bruggera, a następnie praktykował u Mariana Hasklera w Stanisławowie. Jako kilkunastoletni chłopiec, w latach 1912—1914 pracował w charakterze pomocnika księgarskiego w księgarni Altenberga we Lwowie. Tam właśnie nauczył się zawodu, zdobył „ostrogi” księgarskie. W latach 1914—1918 brał udział w I wojnie światowej. Jako podporucznik I Brygady Legionów walczył na różnych frontach. W 1918 roku powrócił do księgarni Altenberga, gdzie do 1921 roku pracował jako kierownik frontu. W następnym roku objął kierownicze stanowisko w księgarni Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego im. M. Arcta w Równem. W 1927 roku nabył tę księgarnię na własność i prowadził ją do września 1939 roku. W tym też czasie założył oddział w Krzemieńcu, który prowadził jego brat Franciszek.

W czasie okupacji hitlerowskiej, Stanisław Zieliński z konieczności zmienił zawód zajmując się domowym wyrobem farb, past i innych artykułów gospodarstwa domowego. Po zakończeniu wojny przyjechali z bratem do Olsztyna, gdzie w drugiej połowie 1945 roku założyli wspomnianą już prywatną księgarnię pod firmą „Bracia Zielińscy” i prowadzili ją do 1 lipca 1949 roku. W okresie likwidacji prywatnych księgarni Stanisław Zieliński podjął pracę w „Książnicy Mazurskiej” jako kierownik.

Następnie, już na trwałe, związał się z Opolszczyzną i z tamtejszym „Domem Książki”, dokąd sprowadził go Aleksander Brückner. W Opolu najpierw prowadził księgarnię ogólnosortymentową, a później, w latach 1954—1967, do przejścia na emeryturę, kierował antykwariatem²⁸. Zmarł w Opolu 7 I 1978 roku. W dowód uznania za pracę w zakresie krzewienia kultury na ziemiach przyłączonych do Macierzy otrzymał Srebrny Krzyż Zasługi. Był pierwszym księgarzem Opolszczyzny wyróżnionym złotą Odznaką Wzorowego Księgarza. Otrzymał również Krzyż Walecznych i Krzyż Niepodległości. Stanisław Zieliński pracował także społecznie w opolskim Zarządzie Okręgu Stowarzyszenia Księgarzy Polskich jako wiceprzewodniczący. W środowisku księgarskim Opola znany był ze swych zamiłowań do pióra²⁹.

W nielicznej grupie fachowców księgarzy, która trafiła po wojnie na terytorium województwa olsztyńskiego była też Apolonia Jasutowicz. Urodzona (28 III 1904) w Wilnie, po ukończeniu średniej szkoły handlowej, jako kilku-

27 Relacja ustna W. Juraka; Akta personalne PP „Dom Książki” w Olsztynie.

28 Księgarz z 1978 r., nr 3, s. 58 podaje, że Stanisław Zieliński pracował od października 1954 r. do lipca 1967 r. jako kierownik antykwariatu w Opolu, natomiast w informacji pisemnej nadesłanej przez „Dom Książki” w Opolu z 13 III 1978 r., dotyczącej pracy zawodowej Stanisława Zielińskiego czytamy, że w antykwariacie pracował do 30 VI 1959 r., a po przejściu na emeryturę, 1 VII 1959 r., został zatrudniony w dziale reklamy na 1/2 etatu w opolskim przedsiębiorstwie. Wydaje się, że prawdziwa jest relacja pisemna, ponieważ została opracowana na podstawie akt personalnych St. Zielińskiego z PP „Dom Książki” w Opolu.

29 Księgarstwo w XXV-leciu, s. 149; Stanisław Zieliński (1892—1978), Wspomnienia poświęcone, Księgarz, 1978, nr 3, s. 58; Informacje dotyczące pracy zawodowej Stanisława Zielińskiego nadesłane przez „Dom Książki” w Opolu (w posiadaniu autora).

nastoletnia dziewczyna rozpoczyna terminowanie w zawodzie księgarskim. Arkana zawodu poznawało się wówczas drogą długoletniej pracy w księgarni, mozolnego pokonywania — szczebel po szczeblu — hierarchii od praktykanta do księgarza.

W latach 1919—1929 pracowała w księgarni Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, a w latach 1929—1939 w księgarni J. Zawadzkiego w Wilnie. Okupację przetrwała w dziale nut Księgarni Litewskiej. W roku 1945 Apollonia Jasutowicz sprawowała funkcję pełnomocnika do spraw ewakuacji ludności polskiej. W latach 1947—1948 była zastępcą kierownika w jednej z księgarń w Białymstoku. Od roku 1948 związała się z olsztyńskim księgarstwem.

Rozpoczęła od założenia prywatnej księgarni pod nazwą „Ateneum”, którą prowadziła w latach 1948—1949. Po likwidacji prywatnych księgarń, przeszła do pracy w księgarstwie państwowym jako zastępcą kierownika księgarni PZWS. W „Domu Książki” pracowała 22 lata (1950—1972) jako niezapomniana postać księgarni przy Placu Wolności.

Za długą, 53-letnią pracę w księgarstwie otrzymała: Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Srebrny Krzyż Zasługi, Złotą Odznakę Wzorowego Księgarza, odznaki „Zasłużonym dla Warmii i Mazur”, i „Zasłużony Działacz Kultury”³⁰.

Takich, jak przedstawieni wybitni pracownicy olsztyńskiego księgarstwa powojennego było jednak niewiele. Większość — to ludzie, którzy po raz pierwszy trafili do księgarstwa, bez przygotowania, często z wykształceniem podstawowym. Rekompensował to zapał do pracy i chęć poznania zawodu.

Miejscowa ludność, po krótkim kursie repolonizacyjnym stawała za ludami księgarskimi ucząc się zawodu w trakcie pracy. Często skutecznie pomagali im w zdobyciu wiedzy z zakresu literatury (tytuły książek, autorzy, treść) ich zwierzchnicy, którzy wkładali w to szkolenie dużo serca i zapału.

Szkolenia, kursy dla sprzedawców księgarskich i kierowników, były organizowane nie tylko samorzutnie, ale również planowo w ramach województw, regionów i centralnie. Działalność Zarządu Głównego Związku Księgarzy Polskich w latach odbudowy księgarstwa polskiego była ukierunkowana na szkolenie młodego pokolenia księgarzy i postawienie zawodu księgarskiego na odpowiednim poziomie. Dawna kadra księgarska stawała się bowiem coraz mniej liczna.

Staraniem Zarządu Głównego ZKP, którego prezesem od 1945 roku był Jerzy Arct, odbudowano przedwojenne schronisko księgarza w Przemirowie. Miało ono służyć szerokiej akcji wycieczkowo-szkoleniowej. Uroczyste otwarcie „Domu Księgarza” nastąpiło 12 lipca 1949 roku. Tego też dnia i roku w Przemirowie rozpoczęły się egzaminy około dwustu uczestników korespondencyjnych kursów księgarskich. W ciągu trzech tygodni przewinęło się 89 słuchaczy pierwszego roku nauczania i 104 drugiego, łącznie 83 kobiety i 110 mężczyzn w wieku od 17 do 55 lat³¹. Charakter kursów i egzaminów przemirowskich polegał na powtórzeniu przy pomocy pytań, dyskusji i ćwiczeń podstawowego materiału nauczania z całego roku zajęć. Kursy uzupełniane były wycieczkami. Z terenu Olsztyna w kursach tych uczestniczyli m.in.: Ryszard Drozdowski i Władysław Jurak ze Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik”.

30 J. Duszkiewicz, *Pół wieku za księgarską ładą. A. Jasutowicz, Warmia i Mazury, 1971*, nr 2, s. 10; T. Oracki, op. cit., ss. 336—337; Relacja pisemna A. Jasutowicz z 5 II 1979 (w posiadaniu autora).

31 S. Dippel, *O księgarzach, którzy przeminęli*, Wrocław 1976, s. 227.

Najliczniej było reprezentowane księgarstwo spółdzielcze (51% słuchaczy), w dalszej kolejności księgarnie prywatne (35%), najmniej liczna była grupa pracowników księgarń państwowych (18%). Wynikało to z dominacji, w tym czasie (1945—1949), spółdzielczej formy księgarstwa³².

Obok Przechmirowa, centralne kursy organizowała w Spale Spółdzielnia Wydawnicza „Książka i Wiedza”³³.

Do akcji szkoleniowej włączyło się, utworzone w 1945 roku w Gdańsku, koło województw nadmorskich Związku Księgarzy Polskich³⁴. W dniach 16—24 maja 1949 roku koło to zorganizowało w Sopocie kurs dla sprzedawców województw gdańskiego, olsztyńskiego, szczecińskiego. Kurs ukończyło 12 pracowników księgarskich z okręgu szczecińskiego, 13 z okręgu gdańskiego i siedmiu z okręgu olsztyńskiego. Wśród kursantów 50% posiadało wykształcenie średnie lub niepełne średnie, pozostali natomiast wykształcenie podstawowe.

W programie zajęć sopockiego kursu 17 godzin poświęcono na zagadnienia społeczno-polityczne i udział sprzedawców księgarskich w propagandzie książki, po 10 godzin na organizację i technikę sprzedaży w dziale księgarskim oraz organizację i technikę zaopatrzenia i sprzedaży działu materiałów piśmiennych. Mniej godzin przeznaczono na naukę księgoznawstwa, historii książki, rodzajów wydawnictw, prowadzenie księgowości i dokumentacji, a także znajomość przepisów prawnych³⁵.

ZAOPATRZENIE I OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ASORTYMENTU

Działalność gospodarczą spółdzielni księgarskich (szczególnie zaopatrzenie w artykuły użytku kulturalnego — zeszyty, przybory piśmienne itp.) wspierały w znacznym stopniu miejscowe placówki hurtu spółdzielczego, organizowanego głównie przez ZGS „Społem” w formie oddziałów i referatów piśmiennych i materiałów piśmiennych przy okręgach, jak również placówki państwowe.

Hurtownie na terenie województwa olsztyńskiego, tak jak i w kraju, odzczuwały duże braki towarów niezbędnych dla szkół, administracji państwowej, instytucji.

Dobitnie przedstawiają to wspomnienia Józefa Kaczyńskiego, kierownika księgarni prywatnej w Lubawie, późniejszego kierownika księgarni „Domu Książki” w Ostródzie: „Bardzo trudne były te pierwsze księgarskie lata. Zwłaszcza odnosiło się to do zakupu towaru i sprowadzania go na miejsce. Początkowo dwa, trzy razy w tygodniu wyjeżdżałem po zakupy do Bydgoszczy, Torunia, Gdańska. Przywoziłem książki i towary piśmiennicze w walizce i po ich sprzedaniu jechałem po następną partię. Trzeba było wyjeżdżać po zakupy nocą, bardzo często na buforach, zwłaszcza na trasie Toruń—Bydgoszcz. Nocą też trzeba było wracać z zakupionym towarem. W drugiej połowie 1946 roku można już było wysyłać towar koleją. Pamiętam taki epizod —

32 A. Klimowicz, *Terenowe kursy dla sprzedawców księgarskich*, Praca Księgarska, Wydawnictwo i Rozprowadzanie, 1949, nr 7, 8.

33 A. Klimowicz, *Szkola przysposobienia księgarskiego w Spale*, Praca Księgarska, Wydawnictwo i Rozprowadzanie, 1949, nr 10.

34 S. Dippel, op. cit., s. 235.

35 R. Klimowicz, *Terenowe kursy*, Praca Księgarska, Wydawnictwo i Rozprowadzanie 1949, nr 7, 8.

w roku 1947 przyjechałem do Bydgoszczy po towar i po podręczniki szkolne. Dzień był za krótki, żeby wszystko załatwić, a tu trzeba było wracać do domu. Część towaru zabrałem ze sobą, a paczki z podręcznikami szkolnymi miał zawieźć znajomy starsuszek, który zawsze wózkiem transportował moje zakupy na dworzec i nadać jako przesyłkę kolejową. Czekałem po powrocie do domu jeden, drugi i trzeci dzień, nauczyciele nalegali, a tu podręczników nie było — Pojechałem na czwarty dzień znów do Bydgoszczy i pierwsze kroki skierowałem do mojego starsuszka. I co się okazało? Paczki poukładane miał w drewni, bo zgubił mój adres, a pamięć go zawiodła³⁶.

Zaopatrzenie w książki poprawiło się znacznie wraz z utworzeniem w Olsztynie filialnych księgarni spółdzielni „Czytelnik”, „Książka”, „Wiedza” oraz księgarni PZWS.

Głównymi dostawcami książek były działy ekspedycyjne firm wydawniczych zarówno uspołecznionych, jak i prywatnych, z których na zamówienie księgarzy asortymentalistów nadsyłano żądane książki. Największym dostawcą była firma Gebethnera i Wolffa, która prowadziła wydawnictwo książek i nut, księgarstwo asortymentowe i hurt księgarski³⁷. Hurtownia to służyła swoimi zapasami księgarzom całego kraju³⁸.

W roku 1946, z inicjatywy spółdzielni księgarskich powstał w Łodzi oddział księgarski „Społem”, który był jedynym w omawianym okresie przedsiębiorstwem czysto hurtowym, zaopatrującym w książkę przede wszystkim księgarstwo spółdzielcze³⁹.

Według danych z 31 grudnia 1947 roku, 16 spółdzielni księgarsko-papierniczych w Olsztynie wykazało tendencję do zaopatrywania się w sektorze gospodarki uspołecznionej (państwowe i spółdzielcze źródła zakupu stanowiły 59%)⁴⁰. 15 lutego 1947 roku w Olsztynie uruchomiono, przy obecnej ulicy Dąbrowszczaków, skład konsygnacyjny Państwowego Instytutu Wydawniczego w Warszawie. Oddział realizował on wszystkie zamówienia księgarni województwa na wydawnictwa PIW. Przy zakupie pięciu egzemplarzy każdego z wydawnictw PIW otrzymywano korzystny rabat. Każdą liczbę książek naukowych i z beletrystyki można było pobierać na zasadach komisowych. Ponadto skład prowadził sprzedaż wydawnictw odbiorcom zbiorowym: bibliotekom, organizacjom oświatowym, związkom zawodowym i związkiem Samopomocy Chłopskiej⁴¹.

36 J. Kaczyński, op. cit.

37 Relacje pisemne A. Jasutowicz i W. Juraka (w posiadaniu autora).

38 *Katalog składowy. Nakład i własność Gebethnera i Wolffa*, Warszawa 1948, ss. 7–9. Firma Gebethner i Wolff posiadała nakłady takich znanych wydawców jak: Albertinum Księgarnia św. Wojciecha — Poznań; Arct M. Zakłady Wydawnicze — Wrocław; Arct S. Wydawnictwo — Warszawa; Awlr — Wydawnictwo — Katowice; „Czytelnik” Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa — Warszawa; Durski Antoni — Warszawa; Gebethner i Wolff. Dział Wydawniczy — Warszawa; Glob. Instytut Wydawniczy i Kartograficzny J. Chodorowicza — Kraków; Instytut Zachodni — Poznań; Kot M. Wydawnictwo — Kraków; Książka i Wiedza — Spółdzielnia Wydawnicza — Warszawa; Książnica. Atlas — Zjednoczone Zakłady Kartograficzne Wyd. Warszawa — Wrocław; Kuthan Eugeniusz — Warszawa — Kraków; Lekarski Instytut Naukowo-Wydawniczy — Warszawa; Nasza Księgarnia. Instytut Wydawniczy — Warszawa; Państwowy Instytut Wydawnictw Rolniczych — Warszawa; Państwowy Instytut Wydawniczy — Warszawa; Trzaska, Evert i Michalski — Warszawa; Weterynaryjny Instytut Wydawniczy — Lublin; Wydawnictwo Polskie — R. Wegner — Warszawa; oraz wielu wydawców mniejszych takich jak między innymi Spółdzielnia Wydawnicza „Zagon” w Olsztynie.

39 *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, ss. 1322–1323.

40 S. Malawski, *Źródła zakupu spółdzielni księgarskich*, Biuletyn Księgarstwa Spółdzielczego, 1948, nr 4, s. 63.

41 *Wiadomości Mazurskie*, 1947, nr 37.

Z chwilą uruchomienia Oddziału PZWS w Olsztynie, aż do roku 1947, asortyment tej placówki składał się wyłącznie z podręczników dla szkół podstawowych i średnich oraz lektur szkolnych. Zasięgiem działalności Oddział obejmował całe województwo olsztyńskie i tzw. mazurskie powiaty województwa białostockiego. Obowiązywała sprzedaż zamknięta. Podręczniki wędrowały do uczniów za pośrednictwem szkół, inspektoratów i księgarni spółdzielczych. Oddział rozprowadzał również zeszyty szkolne, których w 1946 roku sprzedano około 100 tys. w cenie 4 zł za sztukę.

Ceny podręczników były przystępne np.: ładnie wydany elementarz dla pierwszej klasy kosztował 34 złote (równowartość litra mleka). Przeciętą ceną książki do szkoły podstawowej wynosiła około 100 zł. W roku 1948 PZWS w Olsztynie rozprowadziły 600 tys. podręczników⁴². Od roku 1947 rozszerzył swój asortyment o literaturę piękną, popularno-naukową, mapy, nuty, informatory turystyczne, wydawnictwa albumowe. Rozwijając działalność handlową, PZWS przejęły przedstawicielstwa PIW, spółdzielni „Światowid” w Warszawie, wydawnictwa M. Kota w Krakowie, Instytutu Zachodniego w Poznaniu itd. Wydawnictwa te sprzedawano we własnej księgarni, jak również z rabatem odsprzedawano innym księgarniom na terenie miasta i województwa⁴³.

Na asortyment „Książnicy Mazurskiej” oraz pozostałych księgarni spółdzielczych i prywatnych składały się w dużym stopniu artykuły użytku kulturalnego, kalendarze biurowe oraz druki dla administracji państwowej (szczególnie w księgarni Pelagii Stramkowskiej). W pierwszym okresie działalności stanowiło to 70% całości asortymentu. W latach 1947—1949 ten rodzaj księgarń rozwinął swój asortyment, korzystając z usług firmy Gebethnera i Wolffa, oddziału księgarskiego „Społem” w Łodzi i wielu innych współczesnych i nieuspołeczniczonych wydawców. Sprzedawano też wydawnictwa Spółdzielni Wydawniczej „Zagon”. Wydatnie podwyższała obroty kolportaż prasy regionalnej oraz czasopism ogólnokrajowych⁴⁴.

Głównym celem działalności placówek „Czytelnika” było upowszechnianie literatury pięknej — klasycznej zarówno polskiej, jak i obcej (Mickiewicz, Słowacki, Iwazskiewicz, Szelburg-Zarembina, Dąbrowska, Żeromski, Apollinaire, Gorki, Tolstoj). Prowadzono także sprzedaż literatury współczesnej wydawanej przez „Czytelnika” (m.in. A. Ważyk *Mity rodzinne*, W. Bianki, *W leśnych domkach*)⁴⁵, jak i innych firm wydawniczych, od których otrzymywa-

⁴² Wiadomości Mazurskie, 1946, nr 197; Życie Olsztyńskie, 1947, nr 122, 127; 1948, nr 252.

⁴³ Relacja pisemna A. Jasutowicz; Wiadomości Mazurskie, 1945—1947; Życie Olsztyńskie, 1947—1949. Księgarnia PZWS miała na składzie m. in. następujące wydawnictwa: J. Zeydler, W. Krasicki: *Zarys geometrii analitycznej dla liceów ogólnokształcących*, ss. 208, z1 180; M. Tobjan, *Światowej sławy pszczelarz polski*, ss. 38, z1 70; St. Skrzyszewski, *Podstawowe zadania osiatowe*, ss. 50, z1 40; J. Durski, *Ariante polscy w świetle własnej poezji*, ss. 310, z1 300; W. Swierczyński, *Praktyczne ulepszenie w domu i biurze i w warsztacie*, ss. 63, z1 100; W serii „Biblioteka fizyczno-astronomiczna”: S. Szeligowski, *Komety i meteory*, ss. 43, z1 75; E. Rybka, *Stońce*, ss. 68, z1 90; A. Opolski, *Gwiazdy*, ss. 49, z1 75. W serii „Biblioteka Ziemi Odzyskanych”: W. Kochański, *Poezja Mazur i Warmii*, ss. 143, z1 190; W serii „Biblioteka przyrodnicza”: W. Gajewski, *Tajemnica księcia*, ss. 120, z1 120.

⁴⁴ Księgi protokołów zarządów spółdzielni w Kętrzynie i Szczytnie; Relacja pisemna P. Stramkowskiej.

⁴⁵ Na półkach księgarni „Czytelnika” znajdowały się m. in. następujące tytuły: J. Iwazskiewicz, *Lato w Nohant*; A. Tolstoj, *Złoty kluczyczek czyli niezwykłe przygody Buratina*, w przekładzie J. Tuwima; E. Szelburg-Zarembina, *Rycerz Tatr*; W. Hugo, *Han z Islandii*, z „Biblioteki Powieści i Romansów”; G. Apollinaire, *Wybór poezji*; M. Gorki, *Matka*; J. Krauszewski, *Saskie ostatki*, *Starosta Warszawski*, *Hrabina Cosel*; I. Turgieniew, *Opowiadania*.

no oferty i tytuły wybrane przez kierownika placówki kupowano bezpośrednio z magazynów hurtowych. Część asortymentu tej księgarni stanowiły informatory i słowniki, np.: Jakubowski, *Słownik polsko-rosyjski i rosyjsko-polski*, Kalina, *Słownik francusko-polski i polsko-francuski*, Jodłowski i Taszycki, *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym*, oraz wydawnictwa importowane radzieckie, francuskie i angielskie. Sprzedaż czasopism (krajowe i z importu) stanowiła około 15% obrotu księgarni⁴⁶.

Księgarnie spółdzielni wydawniczych „Książka” oraz „Wiedza” zaopatrywały społeczeństwo miasta i województwa w literaturę społeczno-polityczną⁴⁷.

Warmińska Księgarnia Diecezjalna prowadziła sprzedaż książek religijnych, jak również dewocjonaliów i paramentów liturgicznych. Założenie tej księgarni było zasługą ks. Bensch⁴⁸. Dążył on do wydawania na miejscu, w Olsztynie, najpotrzebniejszych książek religijnych. Zapoczątkował działalność, która później dała podstawę do erygowania wydawnictwa diecezjalnego⁴⁹.

Asortyment księgarni był więc częściowo zróżnicowany. Trudno jednak mówić o całkowitej specjalizacji, która w tamtych latach nie była możliwa. Polegało to raczej na przewadze działów charakterystycznych dla danego typu placówki. W strukturze asortymentu, jak i zaopatrzenia panował jednak duży chaos. Brakowało hurtowni, odpowiednika obecnej „Składnicy Księgarskiej”. Prywatni wydawcy w pogoni za zyskami niejednokrotnie dublowali tytuły, a w wielu ważnych dziedzinach wiedzy notowano poważne luki wydawnicze.

WARSZTAT BIBLIOGRAFICZNO-INFORMACYJNY

Szczególnie dotkliwy dla księgarzy w latach 1945—1949 był brak informacji o wydawanych książkach. „Przegląd Księgarski” zaczął regularnie wychodzić dopiero w drugim półroczu 1946 roku. Na łamach tego pisma wydawcy zamieszczali informacje o książkach. Podobną funkcję, szczególnie dla księgarstwa spółdzielczego, pełnił „Biuletyn Księgarstwa Spółdzielczego” ukazujący się od października 1946 roku. Zarówno w „Przeglądzie Księgarskim” — organie prasowym Związku Księgarstwa Polskiego, jak „Biuletynie Księgarstwa Spółdzielczego” — organie Związku Rewizyjnego Spółdzielni RP, zamieszczano adnotacje o treści książek.

Problem informacji dla księgarzy rozwiązywały w pewnym stopniu biu-

⁴⁶ Relacja pisemna W. Juraka z dnia 27 I 1978 (w posiadaniu autora).

⁴⁷ Relacja pisemna J. Turowera — kierownika księgarni Spółdz. Wyd. „Wiedza” w Olsztynie z 20 XII 1978 (w posiadaniu autora).

Księgarnie zarówno „Książki” jak i „Wiedzy” posiadały dzieła Marksa, Engelsa, Lenina, Stalina, Statut i Konstytucję RP. Z tytułów reklamowanych na łamach dzienników wymienić można: W. I. Lenina, *Rewolucyjna dyktatura proletariatu i chłopsztwa*; *Nowa zadania a rada delegatów robotniczych*; *Marksizm i rewizjonizm*; F. Engels, *O upadku feudalizmu i początkach rozwoju burżuazji*; J. Stalin, *O podstawach leninizmu*.

⁴⁸ Ks. Teodor Bensch — administrator apostolski dla Diecezji Warmińskiej, przybył do Olsztyna 1 IX 1945 i tego samego dnia objął rządy nad Diecezją Warmińską. Władzę swoją sprawował do 26 I 1951.

⁴⁹ Nakładem Kurii Biskupiej Diecezji Warmińskiej wydano i rozprowadzono poprzez księgarnię diecezjalną, między innymi takie tytuły: *Nabożeństwo majowe*; *Katechizm religii katolickiej*, *Z pieśnią przed tron Boży*; *Spis kościołów i duchowieństwa Diecezji Warmińskiej*. Por. *Nasza Przeszołość. Studia z dziejów kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce*, 1965, t. 22, s. 255.

letyny PZWS, Gebethnera i Wolffa, „Czytelnika” itp., zaczęły one jednak docierać do księgarni dopiero na przełomie lat 1947 i 1948.

Pierwszy katalog biblioteczny 555 książek wydanych w okresie powojennym, z którego korzystało księgarstwo olsztyńskie, ukazał się w 1946 roku. Obejmował on wydawnictwa powojenne (od lipca 1944 roku do początków maja 1946 roku) oraz niektóre pozycje wydane podczas wojny. Składał się z dwóch działów: nowości wydawniczych i wznowień. Zawierał również spis książek i broszur posiadających trwalszą wartość biblioteczną. Materiał ułożono systematycznie, według działów. Każda z pozycji zawierała dokładny opis bibliograficzny. Znaczną część tytułów opatrzono adnotacjami. Katalog zawierał dwa skorowidze: rzeczowy (wykaz działów i poddziałów) i autorski (wykaz autorów i tytułów).

Ważnym elementem informacji bibliograficznej był katalog kartkowy, który ukazywał się od marca 1946 roku. Rejestrował on produkcję wydawniczą w omawianym okresie. Na pierwszych stronach umieszczono spis książek wydanych podczas okupacji.

Podstawowym źródłem warsztatu bibliograficznego księgarni były jednak katalogi składowe wydane przez Gebethnera i Wolffa w latach 1947 i 1948. Katalog składowy za rok 1947 obejmował około 5 tys. pozycji, z których 3 tys. stanowiło całkowitą produkcję powojenną niemal wszystkich wydawców w Polsce, jak również instytucji i osób prywatnych oraz około 2 tys. tytułów książek przedwojennych uchodzących niejednokrotnie za wyczerpane na rynku księgarskim.

Katalogi składowe z 1947 i 1948 roku były podzielone na trzy części, a mianowicie: A — spis podstawowy, ułożony alfabetycznie według nazwisk autorów i podający szczegółowe dane o każdej książce (wydawcę, autora, rok wydania, liczbę stron, wagę, rodzaj oprawy i cenę); B — spis tytułowy, według pierwszych słów względnie liter tytułu, wymieniający nazwisko autora; C — spis przedmiotowy, podający w alfabetycznym porządku grupy książek według zagadnień, z wyjątkiem beletrystyki, książek młodzieżowych, poezji i utworów dramatycznych.

W katalogu składowym za rok 1948, oprócz alfabetycznego spisu wydawców, wprowadzono — jako nowość — dział reklam. Według indywidualnych zaleceń zamieszczano reklamy wydawców, umożliwiające bliższe zapoznanie się z działalnością wydawniczą poszczególnych firm ⁵⁰.

FORMY REKLAMY I PROPAGANDY KSIĄŻKI

W pionierskim okresie księgarstwa rolę propagatora pełniła głównie prasa lokalna. „Wiadomości Mazurskie” (od roku 1947 „Życie Olsztyńskie”) dość często zamieszczały anonse o otwarciu księgarni, a także przyciągały treść szyldów ⁵¹. Reklamowano również nowe nabytki księgarni, podając tytuły

⁵⁰ Rozdział opracowano na podstawie: *Księgarstwo w XXV-lecie*, s. 18; W. Dąbrowska, I. Czarnecka, I. Siomczewska, *555 książek wydanych w okresie powojennym*, Warszawa 1946. s. 5; katalogi składowe Gebethnera i Wolffa z lat 1947 i 1948; relacje pisemne W. Juraka i W. Zaorskiej z dnia 30 II 1979 (w posiadaniu autora).

⁵¹ „NOWA KSIĘGARNIA. W dniu dzisiejszym nastąpi otwarcie Warmińskiej Księgarni Diecezjalnej przy ulicy św. Barbary 1. Uroczystość otwarcia poprzedzi Msza św., która zostanie odprawiona o godz. 9.00 w kościele Katedralnym” (*Życie Olsztyńskie*, 1947, nr 156); „BRACIA ZIELIŃSCY — Skład Papieru — Księgarnia — Olsztyn, Rynek 24. Najtańsze źródło

bądź też zamieszczając krótkie adnotacje o treści⁵². Anonse w prasie dotyczyły również wydawnictw popularno-naukowych, informacyjnych itp.⁵³ Księgarnie ogłaszały w prasie subskrypcje na dzieła klasyków polskich i obcych.⁵⁴

W ramach propagandy książki, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, poza założeniem w roku 1947 dwóch pierwszych klubów książki w Polsce (Klub Literacki „Odrodzenie” i Klub Dobrej Książki), zorganizowała akcję mającą na celu upowszechnianie czytelnictwa wśród najszerszych warstw społeczeństwa i dostarczenie po przystępnej cenie (50 zł za tomik) dobrych powieści autorów polskich i obcych. Akcja polegała na systematycznym (dwa razy w miesiącu) wydawaniu czasopisma powieściowego pt. „Biblioteka Romansów i Powieści”. Objętość każdego tomiku odpowiadała 160 stronom książki. W ramach „Biblioteki” drukowano i publikowano najwybitniejszych i najpopularniejszych autorów: A. Czechowa, K. Dickensa, F. Dostojewskiego, A. Dumasa, A. Fiedlera, V. Hugo, J. I. Kraszewskiego, Cz. Centkiewicza i in.⁵⁵

Jedną z popularnych wówczas form reklamy, były też konkursy czytelnice i recytatorskie, organizowane przez Spółdzielnię Oświatowo-Wydawniczą „Czytelnik”⁵⁶.

zakupu dla urzędów, wojska, biur i szkół”. (Wiadomości Mazurskie, 1945, nr 8); „KSIĄŻNICA MAZURSKA — Spółdzielnia Księgarsko-Wydawnicza, Olstyn ul. Okrzei (sklep główny), ul. Wyzwolenia 12 (filia)” (Wiadomości Mazurskie, 1946, nr 201); „WARMIŃSKA KSIĘGARNIA DIECEZJALNA; św. Barbary 1. Książki liturgiczne i dewocjonalia, artykuły liturgiczne, podręczniki szkolne, powieści dla dzieci i młodzieży, czasopisma katolickie, prenumerata” (Życie Olsztyńskie, 1947, nr 183).

52 „Nowe Książki. Janostk, Jalu Kurka. Na rynku księgarskim ukazał się pierwszy tom powieści Jalu Kurka *Janostk* pt. *Stawa Gluchaczko* będący polską transpozycją mitu o legendarnym rozbójniku tatrzańskim. Powieść Kurka rozgrywa się w latach międzywojennych na tle ówczesnych stosunków społecznych w Żywieckiem i jest niewątpliwie jednym z czołowych osiągnięć polskiej literatury powojennej” (Wiadomości Mazurskie, 1946, nr 3); „Michał Priszwin — *Korzeń życia*. Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik 1947 r. str. 268, z1 420. — tłum. Stawar A., Hertz P. Siedem opowiadań myśliwskich i podróżniczych opisujących przyrodę rozległych przestrzeni Rosji europejskiej, Syberii Wschodniej i Mandżurii — puszcze nietknięte ludzką stopą, egzotyczne zwierzęta i ludzi wyrosłych w twardych warunkach pierwotnego bytowania” (Życie Olsztyńskie, 1947, nr 195); „Henryk Szyper — *Adam Mickiewicz*. Poeta i człowiek czynu. Zarys popularny. Spółdz. Wyd. „Czytelnik” 1947 r. str. 224, z1 450. — Niezwykle ciekawy zarys monograficzny, ujmujący w wielkim skrócie całość życia i działalność największego polskiego poety i walczącego działacza demokracji. Przedmiotem specjalnego zainteresowania autora jest ostatni okres życia Mickiewicza, tło społeczne i stanowisko poety jako publicysty i polityka” (Życie Olsztyńskie, 1947, nr 130).

53 „Każdy uczeń winien zaopatrzyć się w *Nowy Kalendarz Uczniowski* «Książki» na rok 1947/48. Nieoceniona mała encyklopedia wiedzy ucznia składa się z 5 części. 1. *Kalendarz*, wiadomości o rachubie czasu oraz przypomnienia ważnych rocznic i wydarzeń. 2. *Wiedza o Polsce dawnej i dzisiejszej*. 3. „*Do młodzieży świąt należy*” — informacje i wiadomości o życiu organizacyjnym stowarzyszeń młodzieżowych i szkoły. 4. *Zbiór najważniejszych wiadomości z różnych dziedzin wiedzy*. 5. *Informator*. Dane o urzędach i instytucjach, szkołach, stowarzyszeniach, pismach młodzieżowych, taryfie pocztowej itp.” (Życie Olsztyńskie, 1947, nr 130)

54 „Spółdzielnia Wydawnicza «Książka» chcąca udostępnić tanio książkę szerokim rzeszom ogłasza akcję subskrypcyjną do dnia 30 maja br.: Prus — *Lalka* 3 tomy — z1 250; Prus — *Faraon* 3 tomy — z1 250; Reymont — *Chłopi* 4 tomy — z1 340; Balzak — *Stracone złudzenia* — z1 560; 15 tomów — 5000 stron — 14 000 złotych — subskrybować można każde z tych dzieł oddzielnie. Subskrypcję przyjmuje księgarnia «Książka», Stalina 15” (Wiadomości Mazurskie, 1946, nr 119).

55 Życie Olsztyńskie, 1948, nr 56.

56 „Życie Olsztyńskie” w roku 1949, nr 267, pisze o konkursie „Czytelnika” pod nazwą „Poranek Mickiewiczowski”, który odbył się w Liceum Ogólnokształcącym w Olsztynie. Wyroznieni wykonawcy utworów poetyckich i prozy Adama Mickiewicza kwalifikowali się do dalszych rozgrywek w turnieju recytatorskim. W końcowym etapie brali również udział przedstawiciele powiatów giżyckiego, morąskiego, ostródzkiego, nidzickiego i szczytyńskiego.

Pierwsze wystawy książek urządzano już w roku 1947. Od 13 do 20 kwietnia w auli Gimnazjum Żeńskiego w Olsztynie trwała wystawa „Książki Ziemi Odzyskanych”. Ekspozowano książki i czasopisma instytucji: Zachodniego, Bałtyckiego, Śląskiego i Mazurskiego oraz wydawnictwa Polskiego Związku Zachodniego w Krakowie i PZWS; „Książki”, „Czytelnika” itp. Specjalne stoisko urządziły olsztyńskie księgarnie „Książnicy Mazurskiej” i PZWS.

Poza licznymi wydawnictwami, np. *Kultura polska a niemiecka* M. Fridberga w dwóch tomach, *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle praw narodów* A. Klafkowskiego, *Zbrodnia niemiecka w Warszawie*, poza broszurami i rozprawami wystawiano też zdjęcia z ziem odzyskanych. W dniu otwarcia wystawy dyrektor Gimnazjum Żeńskiego, Irena Pietrzak-Pawłowska, wygłosiła odczyt „Odrodzenie polskości na Warmii i Mazurach”⁵⁷.

Upowszechnianiu książki służyły również dary dla bibliotek żołnierskich i szkolnych⁵⁸.

W latach 1945—1949 w województwie olsztyńskim, a także na terenie całej Polski, zainicjowano pionierską akcję polegającą na wysyłaniu książek na wieś i rozprowadzaniu ich za pośrednictwem sklepów spółdzielczych. W wiejskich spółdzielniach zainstalowano specjalne półki z książkami. Akcja ta prowadzona pod hasłem „Książki na wieś” miała na celu dostarczenie książek bezpośrednio do rąk odbiorcy wiejskiego i zdobycie nowych kręgów czytelników⁵⁹.

Dość popularne na terenie województwa olsztyńskiego były loterie książkowe i kiermasze. W czasie trwania II Targów Olsztyńskich (3—14 września 1949), księgarnia Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik” zorganizowała kiermasz i pierwszą loterię książkową ciesząc się dużym powodzeniem. W ciągu jednego dnia sprzedano wielokrotnie więcej książek niż w poprzednim roku przez cały czas trwania targów. Dużym zainteresowaniem cieszyła się loteria kiermaszowa. W czasie kilku zaledwie godzin sprzedano 3500 losów, tzn. wszystkie, którymi aktualnie dysponowano w mieście. Wśród wygranych 1200 książek największą atrakcją było 10 kompletów *Cichego Donu* M. Szołchowa.

W organizacji kiermaszu brały również udział „Książka i Wiedza”, Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Młodzieży Polskiej, Liga Kobiet i „Służba Polsce”. Np. organizacja „Służba Polsce” urządziła wędrowną księgarnię, która obsługiwała wsie i miasteczka powiatu olsztyńskiego. Tą drogą rozprowadzono około 5000 egzemplarzy.

Na kiermaszu tym rozprowadzano również książki szkolne. Dwieście tysięcy woluminów pobranych w olsztyńskich PZWS młodzież szkolna rozkupiła w całości⁶⁰.

Podobne kiermasze odbywały się w tym samym czasie w Morągu, Gi-

57 Wiadomości Mazurskie, 1947, nr 85.

58 „Z satysfakcją notujemy wszystkie ważniejsze osiągnięcia tegorocznej akcji gwiazdkowej realizowane przez terenie placówki Towarzystwa Przyjaciół Żołnierzy w naszym województwie. Wg uzyskanych informacji Delegatury Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych w Olsztynie zadeklarowały przekazanie Zarządowi Miejskiego Oddziału TPZ w Olsztynie 1200 książek do bibliotek w świetlicach żołnierskich miasta Olsztyna. Wyboru książek z bogatego katalogu PZWS dokonał wydział polityczno-wychowawczy dowództwa olsztyńskiego garnizonu Wojska Polskiego. W związku z tym nasi żołnierze obok dzieł beletrystycznych w dużym stopniu korzystać będą mogli z podręczników szkolnych i wydawnictw popularnonaukowych”. *Zycie Olsztyńskie*, 1947, nr 230.

59 *Zycie Olsztyńskie*, 1948, nr 267.

60 *Ibidem*, 1949, nr 246, 249.

życiu, Bartoszycach, Lidzbarku, Kętrzynie, Mrągowie, Pasieku, Szczytnie, Pisz, Braniewie.

Największą i najbardziej masową imprezą reklamującą i propagującą książkę był „Tydzień Oświaty, Książki i Prasy”. W tym czasie organizowano liczne kiermasze, wystawy, loterie, konkursy czytelnicze, spotkania autorskie itp. Krajowym organizatorem był Główny Komitet Obywatelski, któremu przewodniczył ówczesny prezes Rady Ministrów, działający przez swoje biuro wykonawcze. W województwach, powiatach, gminach i gromadach analogicznie działały terenowe komitety obywatelskie. Powoływano do nich przedstawicieli organizacji masowych, kobiecych i młodzieżowych, działaczy kulturalno-oświatowych, naukowych itd. Powoływał i stawał na czele komitetu przewodniczącą odpowiedzialną rady narodowej⁶¹.

W województwie olsztyńskim pierwszy raz urządzono „Tydzień Oświaty” w 1949 roku. Zasłużył się wówczas szczególnie Wojewódzki Inspektorat Kulturalno-Oświatowy, powołany w 1948 roku przez Zarząd Główny Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik”⁶².

Do najważniejszych spośród licznych imprez należały wieczory autorskie i spotkania literackie, wystawy i kiermasze książek oraz pogadanki propagujące czytelnictwo w ośrodkach robotniczych i wiejskich. W spotkaniach autorskich wzięli udział literaci z Warszawy i Gdańska: Jan Brzechwa, Eugenia Kochanowska — krytyk literacki i prezes Klubu Literackiego z Sopotu, Irena Krzywicka, Janusz Stępowski — poeta i nowelista z Sopotu, Włodzimierz Wnuk — sekretarz Związku Zawodowego Literatów okręgu gdańskiego, a także pianista z Gdańska — prof. Stanisław Lewański. W okresie „Tygodnia” odbyły się 52 spotkania literackie i 7 koncertów szopenowskich w Olsztynie, siedemnastu miastach powiatowych i sześciu innych, mniejszych. Ta liczba spotkań autorskich pozwoliła okręgowi olsztyńskiemu wysunąć się na pierwsze miejsce w kraju.

Wraz z pisarzami objeżdżały teren wystawy książek zorganizowane przez Inspektorat „Czytelnika”. Na dwudziestu sześciu takich wystawach, nie mających charakteru kiermaszowego, sprzedano jednak stosunkowo dużo (559 egzemplarzy) książek. Ponadto na jednym z wieczorów autorskich, zorganizowanym dla robotników leśnych w Szczytnie, rozdano kilkanaście książek popularnonaukowych związanych z leśnictwem⁶³.

Równolegle trwały kiermasze organizowane przez księgarnie spółdzielcze oraz akcja propagandowa w świetlicach zakładów pracy za pośrednictwem pogadanek, filmu i audycji radiowych. Najokazalej i najefektywniej „Tydzień Oświaty, Książki i Prasy” wypadł w samym Olsztynie.

W tym czasie w Olsztynie działało 19 ruchomych kiosków wystawiających książki z różnych dziedzin i o różnej tematyce. Znajdowały się one prawie we wszystkich punktach miasta, nawet w tak odległych dzielnicach, jak Kolonia Mazurska lub osiedle nad Jeziorem Krzywym⁶⁴.

8 maja 1949 roku, Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa „Czytelnik” zorganizowała dużą loterię książkową. Komplet loteryjny obejmował 350 losów po 30 złotych, przy czym na komplet składały się tytuły 50 książek jako wygrane 50 bonów kredytowych. Można było także wygrać radiodiodniornik i 2

61 T. Hussak, *Reklama i propaganda książki*, cz. 2, Warszawa 1970, ss. 253—254; *Instrukcja w sprawie organizacji «Tygodnia Oświaty, Książki i Prasy»*, ss. 7—8.

62 Relacja pisemna Władysława Gębika z dnia 19 III 1979 (w posiadaniu autora).

63 *Życie Olsztyńskie*, 1949, nr 152.

64 *Ibidem*, 1949, nr 118.

biblioteczki po 50 książek. Wśród tytułów znajdowały się: *Popiół i diament* J. Andrzejewskiego, *Eugenia Grandet* H. Balzaka, *Pan Tadeusz* A. Mickiewicza i in.⁶⁵

Sumując należy stwierdzić, że imprezy kulturalne towarzyszące sprzedaży książek budziły powszechną ciekawość mieszkańców miast, miasteczek i wsi. Były to wystawy, stałe i ruchome (na samochodach i wózkach), akademie, wieczory autorskie połączone z rozdawaniem autografów i sprzedażą książek, występy zespołów „Żywego Słowa”, „Gazetki mówionej” i bardzo popularne loterie książkowe. Miejskowa prasa pod nagłówkiem *Szamyjemy lokalne wyniki «Tygodnia Oświaty, Książki i Prasy»* podała podsumowującą notatkę:

„Kiermasze książek odbyły się w 35 miejscowościach naszego województwa, a wystawy książek w 142 miejscowościach. Zbiórki uliczne przyniosły ponad milion złotych. Cenne doświadczenia, które uzyskano w toku ubiegłego tygodnia, posłużą niewątpliwie dla usprawnienia organizacji w roku przyszłym”⁶⁶.

DZIAŁALNOŚĆ BIBLIOTECZNA KSIĘGARSTWA

Poza typową dla księgarstwa formą rozprowadzania książki, a więc sprzedażą, spółdzielnie księgarskie prowadziły także działalność biblioteczną. Szczególne zasługi na tym polu miała spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa „Czytelnik” i jej organ Wojewódzki Inspektorat Kulturalno-Oświatowy — placówka upowszechniająca oświatę, czytelnictwo, samokształcenie, propagandę książki. Mieściła się ona przy ulicy Kościuszki 41 (od 1 VI 1950 Towarzystwo Wiedzy Powszechnej).

Kierownikiem Inspektoratu został Władysław Gębik, a współpracowali z nim: Tadeusz Stępowski i Irena Kropielnicka, jako instruktorzy kulturalno-oświatowi, Krystyna Pstrągowska-Rudnicka — kierownik sekcji bibliotek ruchomych (później kierownik Działu Księgarskiego PP „Dom Książki” w Olsztynie), Maria Anielska — księgowa⁶⁷. Od września 1949 roku akcje oświatowe i propagujące czytelnictwo, biblioteki ruchome (obiegowe — nazwa potoczna) organizowała również Stanisława Brückner⁶⁸.

Poza tym Inspektorat zakładał koła czytelników spółdzielni, kształcił przodowników czytelnictwa, organizował zespoły czytelnicze i samokształceniowe, udzielając im pomocy materiałowej i instrukcyjnej, udostępniał członkom wszelkiego rodzaju imprezy kulturalne, prowadził propagandę książki i czytelnictwa, informował członków o nowościach na rynku księgarskim, urządzał wystawy książek i czasopism, wieczory żywego słowa i literackie, autorskie oraz konkursy czytelnicze, recytatorskie i samokształceniowe, prowadził badania naukowe w dziedzinie planowego czytelnictwa i samokształcenia⁶⁹.

W ramach działalności biblioteczej Inspektorat organizował tzw. biblioteki ruchome. Komplety książek (w szafkach) przysyłano z Warszawy, ze Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik”. Zestaw książek obejmował od 25 do 40 tytułów. Była to literatura dziecięca, popularnonaukowa, beletrystyka itd.

65 Ibidem, 1949, nr 123.

66 Ibidem, 1949, nr 131.

67 Relacja pisemna W. Gębika.

68 Relacja pisemna F. Pieczętkowskiego z Krakowa z 20 II 1979 (w posiadaniu autora).

69 Życie Olsztyńskie, 1948, nr 307.

Działalność biblioteczną prowadziły również niektóre spółdzielnie księgarskie. W powiatach i gminach utworzono koła członków Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik”, którym dostarczono komplety książek (samochodami, koleją, wozami konnymi). Po miesiącu książki wymieniano. Punkty biblieczne znajdowały się w prywatnych mieszkaniach, szkołach, świetlicach wiejskich itp.⁷⁰ Spółdzielnia księgarska „Oświata” uruchomiła w Giżycku bibliotekę-wypożyczalnię książek dysponującą 1116 tomami o wartości 227 583 zł. W roku 1948 do czytelni tej biblioteki zakupiono książki za 98 130 zł. Księgozbiór biblioteki wkrótce zamortyzował się. Dochód brutto z abonamentu w roku 1949 zamknął się sumą 88 580 złotych⁷¹.

Również „Książnica Mazurska” otworzyła, we wrześniu 1947 roku, wypożyczalnię książek w Olsztynie. Na uruchomienie tej placówki przeznaczono 110 tys. złotych, a wydatkowano faktycznie 140 tys. złotych⁷². Wypożyczalnia, mieszcząca się przy ulicy Wyzwolenia, liczyła przeszło 900 woluminów. Głównie była to beletrystyka dla dorosłych, a także lektura dla młodzieży szkolnej. Z wypożyczalni mogli korzystać każdy mieszkaniec Olsztyna po wpłaceniu 200 zł kaucji zwrotnej i miesięcznej opłaty w wysokości 100 zł za abonament (członkowie Spółdzielni „Książnica Mazurska” opłacali abonament miesięczny w wysokości 35 zł)⁷³. Oprócz tego działały jeszcze w mieście, zarejestrowane w Związku Księgarzy Polskich, czytelnia i wypożyczalnia książek „Dom Książki” przy ulicy 3 Maja 10 i wypożyczalnia „Lektor” Izabeli Kubicowej przy ulicy Warmińskiej 3/3⁷⁴.

W terenie, poza Giżyckiem, wypożyczalnią i czytelnią książek dysponowała Nauczycielska Spółdzielnia Księgarska w Kętrzynie⁷⁵.

Dzięki wypożyczalniom książek przy księgarniach, a także ruchomym bibliotekom Inspektoratu, oświata i czytelnictwo książek upowszechniane było zarówno w miastach, miasteczkach jak i na wsiach.

Ta dodatkowa praca księgarzy w pionierskim okresie świadczy wymownie o ich wielkim zaangażowaniu i zapale.

* * *

Ten pobieżny przegląd pozwala jednak stwierdzić, że księgarstwo w pierwszych latach powojennych, odegrało doniosłą rolę w upowszechnianiu kultury i oświaty na terenie województwa olsztyńskiego.

Osiągnięcia w rozwoju księgarstwa na terenie województwa olsztyńskiego były uwarunkowane wieloma czynnikami. Istotna też była tradycja polskiej książki, sięgająca początków XVI wieku, pierwszych oficyn drukarskich i wydawniczych, a także w późniejszych czasach tradycje księgarni Samulowskiego czy oficyny Pieniężnych. Ale najważniejszym i decydującym czynnikiem byli ludzie, którzy organizowali i zakładali spółdzielnie księgarskie i księgarnie. Wykształcenie i umiejętności Aleksandra Brücknera, Apolonii Jasutowicz, braci Zielińskich, Władysława Juraka, Franciszka Sajdaka i wielu jeszcze innych, pozwoliły olsztyńskiemu księgarstwu rozwijać się szybko,

70 Relacja pisemna W. Gębika.

71 Praca Księgarska. Wydawnictwo i Rozprowadzanie, 1949, nr 5, s. 96.

72 Życie Olsztyńskie, 1947, nr 237.

73 Ibidem, 1947, nr 170.

74 Spis Księgarń.

75 Księga protokółów posiedzeń Zarządu Spółdzielni w Kętrzynie.

a także utrzymać stosunkowo wysoki poziom w porównaniu z podobnymi mu województwami. Powojenne księgarstwo olsztyńskie, tak jak i w całym kraju, nie było jednolite i prężne ekonomicznie. Składały się nań księgarnie spółdzielni lokalnych, prywatne, ogólnokrajowych spółdzielni wydawniczych „Czytelnika”, „Książki i Wiedzy” oraz Delegatura PZWS. Rozwój ich był jednak stosunkowo szybki. W roku 1945 na Warmii i Mazurach istniały tylko dwie spółdzielnie księgarskie, natomiast już pod koniec 1949 roku było ich 43. Tę właśnie liczbę placówek przejęła utworzona 1 stycznia 1950 roku państwowa organizacja księgarstwa „Dom Książki”. Pozwoliło to włączyć działalność księgarstwa w ramy gospodarki planowej, podjąć wysiłki nad uporządkowaniem i unowocześnieniem sieci i w sposób skoordynowany pokierować pracą.

A N E K S 1

KADRA KSIĘGARSKA WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO
W LATACH 1945—1949

(w wykazie podano kolejno: nazwisko i imię,
miejsceowość, rodzaj księgarni, stanowisko, uwagi)

- ANIELSKA Elżbieta, Olsztyn, państwowa, fakturzystka, zatrudniona w 1949 r.
 ANIELSKA Maria, Olsztyn, państwowa, fakturzystka, zatrudniona 1947—1948.
 ANIELSKI Alfons, Olsztyn, państwowa, magazynier, zatrudniony 1 VIII 1948 r.
 BAUCHROWICZ Maria, Olsztyn, spółdzielca, kierownik.
 BIAŁOKAS Irena, Morąg, prac. zarządu.
 BIEDRZYCKA Stefania, Kętrzyn, skarbnik, zatrudniona 1946—1947.
 BIENKOWSKI Edward, Pasłęk, prac. zarządu.
 BILSKA Barbara, Olsztyn, spółdzielca „Książka”, zastępca kierownika, zatrudniona 1948—1949.
 BOHATKIEWICZ Maria, Kętrzyn, spółdzielca, kierownik, zatrudniona 1948—1949.
 BRUCKNER Aleksander, Olsztyn, prezes zarządu Spółdzielni „Książnica Mazurska”, (zatrudniony 1946—1949), kierownik Delegatury PZWS (1946—1949).
 CHRZANOWSKI Stanisław, ks. Olsztyn.
 CHWATOW Stanisław, Ostróda, członek zarządu spółdzielni, zatrudniony 1945—1949
 CZERWIŃSKA Maria, Węgorzewo, spółdzielca, kierownik.
 CZYRKOWSKA Janina, Kętrzyn, spółdzielca, sprzedawca.
 DROZDOWSKI Ryszard, Olsztyn, spółdzielca „Czytelnik”, sprzedawca, zatrudniony 1946—1949.
 DWILEWICZ Zofia, Olsztyn, państwowa, kasjerka, zatrudniona 1946—1949.
 FLESZAR Zygmunt, Ostróda, spółdzielca, sprzedawca, zatrudniony 1948—1949.
 GREM Elżbieta, Olsztyn, spółdzielca, kierownik.
 GRIGLANIEC Maria, Olsztyn, państwowa, fakturzystka, zatrudniona 1946—1949.
 JAMON Teodor, Pasłęk, państwowa, pracownik zarządu.
 JANCZEWSKI Edward, Olsztyn, spółdzielca „Czytelnik”, kierownik zatrudniony od 1946 r.
 JAROSIEWICZ Michał, Olsztyn, spółdzielca „Czytelnik”, główny księgowy, zatrudniony 1946—1948.
 JASUTOWICZ Apollonia, Olsztyn, prywatna, kierownik (prowadziła 1 VIII 1948—31 VI 1949), państwowa, zastępca kierownika księgarni PZWS, zatrudniona 1 VII 1949—31 XII 1949.
 JUCHNOWSKI Ignacy, Lidzbark Warmiński, kierownik handlowy.
 JURAK Władysław, Olsztyn, spółdzielca „Czytelnik”, kierownik, zatrudniony 1 VIII 1948—31 XII 1949.
 KACZYŃSKI Józef, Lubawa, prywatna, kierownik (prowadził 1 V 1946—1 VII 1950).
 KASZYŃSKA ZOFIA, Olsztyn, spółdzielca „Czytelnik”, kierownik, zatrudniona 1946—1947.
 KOŁECKA Joanna, Nowe Miasto Lubawskie, spółdzielca, kierownik.
 KORCZYŃSKA Zofia, Ostróda, członek zarządu spółdzielni, zatrudniona 1945—1949.
 KOZIKOWSKI Romuald, Szczytno, skarbnik Zarządu Spółdzielni zatrudniony 1947—1949.
 KRASKA Elżbieta, Olsztyn, spółdzielca, sprzedawca, zatrudniona 1945—1949.
 KRASNOPOLSKI Wincenty, Pasłęk, spółdzielca, kierownik.
 KRASNICKA Maria, Nidzica, prywatna, kierownik.
 KRECZMAN Józef, Olsztyn, spółdzielca, sprzedawca, zatrudniony 1945—1949.
 KRECZMAN Klara, Olsztyn, spółdzielca, sprzedawca, zatrudniona 1945—1949.

- KRUPSKI Julian, Kętrzyn, kierownik handlowy, zatrudniony 1 V 1947—31 XII 1949.
- KURPIEWSKA Helena, Olsztyn, spółdzielcza „Wiedza”, sprzedawca, zatrudniona 1946—1949.
- LENCZEWSKI Ryszard, Węgorzewo, spółdzielcza, zastępca kierownika.
- LESZCZEWICZ Erika, Olsztyn, kurialna, kierownik, zatrudniona 4 X 1947.
- LIPKOWSKI Jan, Olsztyn, państwowa, kierownik, zatrudniony 1946—1949.
- ŁOJEWSKI Albin, Susz, spółdzielcza, kierownik.
- MALDIS Wiktor, Olsztyn, spółdzielcza „Czytelnik”, główny księgowy, zatrudniony 1948—1949.
- MEYSZTOWICZ Janina, Reszel, prywatna, kierownik.
- MIĘDZYCHOWSKI Jan, Olsztyn, członek Zarządu Spółdzielni „Książnica Mazurska”, zatrudniony 1946—1949.
- MIĘDZYCHOWSKI Ludwik, Olsztyn, państwowa, główny księgowy, zatrudniony 1946—1949.
- MIEROŚLAWSKI Józef, Iława, spółdzielcza, kierownik.
- NOSSAKOWSKI Gustaw, Szczytno, sekretarz Zarządu, zatrudniony 1947—1949.
- OBOJSKA Wanda, Morąg, spółdzielcza, kierownik.
- PIEKARSKA Izabela, Olsztyn, spółdzielcza „Czytelnik”, sprzedawca, zatrudniona 1948—1949.
- PIENKOWSKI Wacław, Kętrzyn, sekretarz-księgowy, zatrudniony 1 IX 1948—31 XII 1949.
- POSZEWIECKI Józef, Ostróda, prywatna, kierownik (prowadził 1945—15 II 1948), spółdzielcza, kierownik, zatrudniony 16 II 1948—31 XII 1949.
- POPIEL Hipolit, Morąg, pracownik Zarządu.
- PUCHALSKI Otto, Bartoszyce, spółdzielcza, kierownik.
- PUCHALSKI Walenty, Kętrzyn, prezes Zarządu Spółdzielni, zatrudniony 1946—1949.
- PONIATOWSKA Józefa, Olsztyn, spółdzielcza, kierownik.
- ROCIŃSKI Jan, Morąg, pracownik Zarządu.
- RADOMSKI Augustyn, Nowe Miasto.
- REGNER Michał, Kętrzyn, skarbnik, zatrudniony 1947—1949.
- ROBACZEWSKA-KUNAST Jadwiga, Działdowo, spółdzielcza, kierownik.
- ROZNOWSKA Irena, Kętrzyn, spółdzielcza, kierownik.
- RUTKOWSKA Norma, Olsztyn, spółdzielcza, kierownik.
- SAJDAK Franciszek, Olsztyn, kierownik handlowy Spółdzielni „Książnica Mazurska”, zatrudniony 1945—1949.
- SIEROŚLAWSKI Bolesław, Giżycko, spółdzielcza, kierownik.
- SIWICKI Jan, Mragowo, spółdzielcza, kierownik.
- SOBOLEWSKA Wanda, Olsztyn.
- SOKOŁOWSKA Helena, Kętrzyn, spółdzielcza, sprzedawca.
- SPUREK Janina, Kętrzyn, spółdzielcza, sprzedawca.
- STEFANIAK Henryk, Pisz, spółdzielcza, kierownik, zatrudniony 1947—1949.
- STEINBART Jan, Ostróda, prezes Zarządu Spółdzielni, zatrudniony 1945—1949.
- STRAMKOWSKA Pelagia, Olsztyn, spółdzielcza, kierownik, zatrudniony 1945—1949.
- SZCZEPAŃSKA Bronisława, Olsztyn, prywatna, kierownik.
- SZEMELFEINIK Irena, Reszel, spółdzielcza, kierownik.
- SWIDERSKI Witold, Szczytno, spółdzielcza, prezes Zarządu Spółdzielni, Kierownik księgarni, stanowisko prezesa Spółdzielni łączył ze stanowiskiem kierownika księgarni, zatrudniony 1947—1949.
- TUŃSKI Stanisław, Pasiek, pracownik Zarządu.
- TUROWER Jerzy, Olsztyn, Spółdzielcza „Wiedza”, kierownik, zatrudniony 1948—1949.
- WEISMANN Anna, Biskupiec, spółdzielcza, kierownik.
- WOLSKA Janina, Olsztyn, spółdzielcza „Czytelnik”, sprzedawca.
- WRONA Kazimierz, Olsztyn, spółdzielcza „Książka”, kierownik, zatrudniony 1946—1949.
- WRONKA Kazimierz, Biskupiec.
- ZAOBSKA Wiktoria, Szczytno, prywatna, kierownik (prowadziła 10 IX 1945—30 X 1947), spółdzielcza, sprzedawca w księgarni spółdzielczej, zatrudniona 1 XI 1947—31 XII 1949.
- ZAPAŚNIK Władysław, Olsztyn, członek Rady Nadzorczej Spółdzielni „Książnica Mazurska”, funkcję sprawował w latach 1945—1949.
- ZAPAŚNIK Helena, Olsztyn, spółdzielcza, kierownik.
- ZIELIŃSKI Stanisław i Franciszek, Olsztyn, prywatna, prowadził w latach 1945—1949.
- ZOŁOBOWSKI Ignacy, Lidzbark Warmiński, spółdzielcza, kierownik.
- ZUCHEWSKI Piotr, Działdowo.

Opracowano na podstawie źródeł podanych w niniejszym artykule.

A N E K S 2

WYKAZ OSÓB PRACUJĄCYCH W KSIĘGARSTWIE

na Warmii i Mazurach zweryfikowanych przez komisję weryfikacyjną Związku Księgarzy Polskich i Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek w latach 1945—1949 *

Ks. Chrzanowski Stanisław — Olsztyn
Jasutowicz Apolonía — Olsztyn
Poszewiecki Józef — Ostróda
Radomski Augustyn — Nowe Miasto Lubawskie
Sobolewska Wanda — Olsztyn
Szczepeńska Bronisława — Olsztyn
Świderski Witold — Szczytno
Wronka Kazimierz — Biskupiec
Zaorska Wiktoria — Szczytno
Zieliński Stanisław — Olsztyn
Zuchlewski Piotr — Działdowo

Źródło: S. Dippel, *O księgarzach, którzy przeminęli*, Wrocław 1976, ss. 279—291.

DER BUCHHANDEL IN DER WOJEWODSCHAFT OLSZTYN
IN DEN JAHREN 1945—1949

Zusammenfassung

Die Büchereien in Ermland und Masuren ähnlich wie im ganzen Lande, waren in den Jahren 1945—1949 nach dem Muster des vorkriegszeitlichen Genossenschaftsbuchhandels aufgebaut. Das Netz der Büchereien in der Wojewodschaft setzte sich aus Büchereien der lokalen Genossenschaftsbüchereien (38), privaten Büchereien (8), aus gesamtpolnischen Verlagsgenossenschaften: „Czytelnik“, „Książka“ i „Wiedza“ sowie der Delegatur der Staatlichen Schulverlage und der ermländischen Diözesanbücherei zusammen. Organisatoren der ersten Büchereien in der Wojewodschaft waren Lehrer, Aktivisten auf dem Gebiet des Bildungswesens und vorkriegszeitliche Buchhändler. Verdienste für den Buchhandel in der Wojewodschaft Olsztyn hatten u.A. Aleksander Brückner, die Brüder Zieliński, Apolonía Jasutowicz, Franciszek Sajdak, Julian Krupski und Władysław Jurak. Ausser mit dem Verkauf von Büchern befassten sich die Büchereien mit dem Vertrieb von Zeitungen und Schreibmaterial. Sie unternahmen ebenfalls Propaganda- und Werbetätigkeit: Teilnahme an der Messe in Olsztyn, Buchwerbung in den Spalten der „Wiadomości Mazurskie“ und „Życie Olsztyńskie“, Veranstalten von Treffen mit Autoren, Jahrmärkte und Buchlotterien, Ausstellungen und Vorträge. Im Jahre 1949 nahmen sie zum ersten Mal aktiv an der Woche der Bildung, des Buches und der Presse teil. Das im Juli 1948 von der Verlags- und Unterrichtsgenossenschaft „Czytelnik“ geschaffene Wojewodschaftsinspektorat für Kultur und Bildung, das Władysław Gębik leitete, arbeitete eng mit dem Buchhandel zusammen, organisierte Informationen über Neuerscheinungen auf dem Büchermarkt, Lesezirkel und Wanderbibliotheken. Bibliotheksarbeit leisteten auch die Buchgenossenschaften, die in der Zentrale der Verlags- und Buchgenossenschaften vereinigt waren.